

JÓZEF KRUKOWSKI

PODMIOTOWOŚĆ RODZICÓW
W ZAKRESIE RELIGIJNEGO I MORALNEGO
WYCHOWANIA DZIECI W RAMACH EDUKACJI SZKOLNEJ

I. UWAGI WSTĘPNE

Zarysowany w tytule temat dotyczy problematyki legitymizacji edukacji religijnej i etycznej w ramach edukacji szkolnej. Problematyka ta obejmuje zagadnienia dotyczące: 1. racji aksjologicznych, dla których religia i moralność są integralnym elementem edukacji szkolnej; 2. różnych regulacji tego zagadnienia we współczesnych systemach prawnych.

Jeśli chodzi o racje aksjologiczne, to trzeba zwrócić uwagę na pewne podobieństwa i rozbieżności, jakie zarysowują się między ujęciem tej problematyki w nauce społecznej Kościoła a stanowiskiem współczesnych państw wobec rodziny. W nauce Kościoła, jak wskazuje na to m.in. *List do Rodzin Ojca Świętego Jana Pawła II z 2 II 1994 r.*¹, wyraźnie określona jest podmiotowość rodziny w płaszczyźnie moralnej; natomiast brak jest takiego uznania w systemach prawnych współczesnych państw.

Jan Paweł II we wspomnianym wyżej dokumencie, który jest kontynuacją *Karty Praw Rodziny z 1983 r.*, wyraźnie stwierdza: „Rodzina jest wspólnotą osób, najmniejszą komórką społeczną, a jako taka jest i n s t y t u c j ą podstawową dla życia każdego społeczeństwa”². Następnie Papież stawia postulat uznania podmiotowości rodziny w płaszczyźnie prawnej: „Czego rodzina – instytucja oczekuje od społeczeństwa? Oczekuje przede wszystkim u z n a n i a s w e j t o ż s a m o ś c i i zaakceptowania jako s p o ł e c z n a p o d m i o t o w o ś ć”. Podmiotowość jest związana z tożsamością każdego małżeństwa i rodziny. Podmiotowość ta oznacza, że rodzina posiada właściwe jej prawa, które „wykazują szczególną bliskość w stosunku do praw człowieka.

¹ Watykan 1994.

² Tamże s. 64.

Skoro bowiem rodzina – jak stwierdza Papież – jest komunią osób, zatem jej autorealizacja zależy w znacznej mierze od tego, czy są przestrzegane prawa każdej osoby ludzkiej, która ją stanowi. Wśród tych praw niektóre dotyczą wprost rodziny, jak na przykład prawo małżonków do rodzicielstwa oraz do wychowania swoich dzieci, inne zaś dotyczą rodziny w sposób pośredni³.

Nowoczesne państwa interesują się rodziną i podejmują jej ochronę prawną, ale traktują ją jedynie jako przedmiot tej ochrony. Ochrona ta obejmuje dwie funkcje rodziny, tzn. prokreacyjną i edukacyjną, chociaż nie zawsze jest realizowana zgodnie z interesem rodziców i dzieci. W dalszym rozważaniu zostanie skierowana uwaga na ochronę funkcji edukacyjnej rodziny. Edukacja dokonuje się przez wychowanie i nauczanie. Edukacja współczesnego człowieka rozpoczyna się w domu rodzinnym a kontynuowana jest w szkole. W tym sensie szkoła jest przedłużeniem rodziny. Problem polega na tym, czy i o ile wychowanie szkolne ma być realizowane w harmonii z wychowaniem rodzinnym. Inaczej mówiąc chodzi o to, czy wychowanie szkolne ma respektować system wartości uznawanych przez rodziców. Współczesne państwa rozwiązują ten problem przez ochronę praw rodziców w zakresie wychowania swoich dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami religijnymi i moralnymi, a także przez ochronę praw dzieci, których z natury rzeczy reprezentantami są rodzice.

Ochrona praw rodziców w zakresie edukacji szkolnej jest przedmiotem odmiennych regulacji w poszczególnych systemach prawa. Różnice w tej materii są rezultatem przyjęcia przez prawodawców różnych koncepcji rozwiązania tych problemów, jakie stwarza zjawisko pluralizmu kulturowego i religijnego. Systemy te zostaną rozpatrzone w następującej kolejności: 1. najpierw w płaszczyźnie międzynarodowej, w której dokonuje się ustalanie pewnych standardów gwarancji praw wolnościowych; 2. w prawie wewnętrznym poszczególnych państw, które dostosowują swój system prawa do standardów międzynarodowych; 3. w nauce Kościoła i w prawie kanonicznym.

II. STANDARDY MIĘDZYNARODOWE

Zjawiskiem charakterystycznym dla kultury polityczno-prawnej XX w. jest powstawanie społeczności międzynarodowej, opartej na poszanowaniu podstawowych wartości ludzkich, jakim są godność ludzka i wynikające z niej prawa człowieka, zagwarantowane w umowach międzynarodowych. Umowy te stały się instrumentem tworzenia pokojowych warunków życia społecznego w pań-

³ Tamże 65.

stwach, które wchodzą w skład społeczności międzynarodowej⁴. Wyznaczają one pewne standardy międzynarodowe, dotyczące również obecności religii w ramach edukacji szkolnej. W standardach tych nawarstwiają się gwarancje trzech podstawowych praw człowieka: 1. prawa do wolności religijnej, zawierającego także prawo do publicznego nauczania religii i zasad moralności mających uzasadnienie religijne; 2. prawa każdego człowieka do edukacji; 3. prawa rodziców do religijnej i moralnej edukacji swoich dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami. Standardy te mają wymiar uniwersalny i regionalny.

1. Standard międzynarodowy o zasięgu uniwersalnym

W międzynarodowej ochronie praw człowieka wiodącą rolę spełnia ONZ. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne NZ w 1948 r., w art. 1 stwierdza, że: 1. wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi w wolności i prawach, 2. wszyscy powinni postępować względem siebie w duchu braterstwa. Celem tej *Deklaracji* jest ochrona osoby ludzkiej, jej tożsamości fizycznej i duchowej, jej istnienia, wolności i intymności, życia religijnego, etycznego i kulturalnego. Normy zawarte w tej *Deklaracji* mają moc wiążącą jako normy prawa naturalnego, które są nadrzędne w stosunku do prawa pozytywnego.

W zakresie interesującego nas tematu istotne znaczenie mają gwarancje wpisane do art. 18 powyższej *Deklaracji* oraz art. 18 *Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*, uchwalonego w 1966 r. W obu tych umowach edukacja religijna została zaliczona do istotnych form manifestowania przez człowieka swoich przekonań religijnych.

Ważnym elementem jest tu uznanie, że rodzice są pierwszym podmiotem prawa do nauczania dzieci, obejmującego nauczanie religii i moralności. Art. 26 ust. 3 *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* postanawia: „Rodzice mają pierwszeństwo w wyborze nauczania, które ma być dane ich dzieciom”. Następnie w art. 18 ust. 4 cytowanego wyżej *Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych* zostało powiedziane: „Państwa-strony tego Paktu zobowiązały się do poszanowania wolności rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami”. Uszczegółowienie tego zobowiązania zamieszczone zostało również w art. 13 ust. 3 *Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych*: „Państwa-strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opieku-

⁴ Por. J. K r u k o w s k i. *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin 1993 s. 179-193.

nów prawnych, wyboru dla swych dzieci szkół innych niż szkoły założone przez władze publiczne, ale odpowiadające minimalnym wymaganiom w zakresie nauczania, jakie mogą być ustalane lub zatwierdzone przez Państwo, jak również zapewnienie swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami”.

Ust. 4 tegoż art. 13 głosi: „Żadne postanowienie niniejszego artykułu nie będzie interpretowane w sposób naruszający wolność osób i instytucji do tworzenia i prowadzenia zakładów oświatowych, z zastrzeżeniem, że będą przestrzegane zasady wymienione w ust. 1 niniejszego artykułu, i że nauka udzielana w tych zakładach będzie odpowiadać minimalnym wymaganiom, które mogą być ustalone przez Państwo”.

Z treści postanowień zawartych w powyższych umowach wynika, że: 1. gwarancje wolności religijnej zakresowo obejmują poszanowanie praw rodziców do religijnego i moralnego wychowania swych dzieci w ramach edukacji szkolnej; 2. zobowiązanie się państw do stworzenia takich warunków, w których rodzice mogą swobodnie wybierać między szkołami publicznymi a prywatnymi, aby ich dzieci mogły otrzymać wychowanie religijne odpowiadające ich własnym przekonaniom. Nasuwają się z tego wnioski, że państwo dopuszcza się pogwałcenia zobowiązań międzynarodowych, gdy zabrania tworzenia szkół prywatnych, w których nauczanie i wychowanie jest zgodne z przekonaniami rodziców i gdy nauczanie i wychowanie w szkołach publicznych stoi w sprzeczności z przekonaniami rodziców.

Kwestie poszanowania wolności religijnej w procesie wychowania wchodzi w zakres konwencji uchwalonej 4 XII 1960 r. przez Konferencję Generalną ONZ ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty. W konwencji tej nastąpiło ustalenie treści takich pojęć, jak dyskryminacja i niedyskryminacja. W art. 1 ust. 1 zostało powiedziane, że *d y s k r y m i n a c j a* oznacza „wszelkie wyróżnianie, wykluczanie, ograniczanie lub uprzywilejowanie ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, wyznanie, przekonania polityczne lub jakiegokolwiek inne, narodowość lub pochodzenie społeczne, sytuację materialną lub urodzenie, które ma na celu albo którego skutkiem jest przekreślanie lub naruszanie zasady jednako-wego traktowania w dziedzinie oświaty [...]”.

Konwencja ta gwarantuje możliwość tworzenia w tym samym państwie z przyczyn natury religijnej różnych systemów oświatowych lub zakładów naukowych, które dają wykształcenie odpowiadające wyborowi rodziców (art. 2). Nie zostało wprost powiedziane, czy te odrębne systemy wychowania mają być w ramach edukacji publicznej, czy tylko prywatnej. W art. 5 ust. 1 państwa-strony zobowiązały się że: „rodzice i w odpowiednich przypadkach prawni opiekunowie powinni mieć możliwość po pierwsze – w granicach zakreślonych ustawo-

dawstwem każdego państwa – swobodnego posyłania swoich dzieci nie do państwowych, lecz do innych zakładów nauczania, odpowiadających minimalnym wymaganiom ustalonym albo zatwierdzonym przez właściwe organy oświatowe, i po drugie – zapewnienie religijnego i moralnego wychowania dzieci zgodnie z ich osobistymi przekonaniem; nikomu indywidualnie ani żadnej grupie osób jako całości nie należy narzucać religijnego wychowania niezgodnego z ich przekonaniem”.

Państwa zobowiązują się do świadczenia pomocy finansowej zakładom nauczania. W tejże konwencji państwa-strony zobowiązały się „nie dopuszczać – w przypadkach gdy organy państwowe udzielają zakładom nauczania w różnej formie pomocy – do stosowania jakichkolwiek ograniczeń opartych jedynie na fakcie przynależności uczniów do określonej grupy” (art. 3).

Problematyka poszanowania wolności religijnej w zakresie wychowania jest przedmiotem również deklaracji w sprawie eliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartej na religii lub przekonaniach uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne NZ 20 XI 1981 r. W art. 5. tej deklaracji zagwarantowane zostało każdemu prawo do wolności w zakresie wychowania religijnego. Ust. 1 tegoż artykułu postanawia: „Rodzice oraz opiekunowie prawni każdego dziecka mają prawo organizowania życia rodzinnego w zgodzie z własnymi przekonaniem religijnymi, z własną religią lub przekonaniem. Mają oni także prawo wpajania w umysł dziecka tych zasad wychowania moralnego, które w ich przeświadczeniu będą dla rozwoju dziecka właściwe”. W ust. 2 zostało powiedziane: „Każde dziecko ma prawo cieszyć się pełną swobodą dostępu do wychowania w zakresie religii czy przekonań zgodnie z życzeniami jego rodziców lub – jak to może się zdarzyć – opiekunów prawnych [...]”. Odnośnie do nauczania religii w art. 6 § 1 pkt e zostało powiedziane: „nauczanie religii lub przekonań [ma być organizowane – J. K.] w miejscach do tego celu stosownych”. Określenie tych miejsc prawo międzynarodowe pozostawia prawu krajowemu.

2. Konwencje regionalne

Obok międzynarodowej ochrony praw człowieka o charakterze uniwersalnym powstają systemy ochrony regionalnej, spośród których najwyższy poziom organizacyjny osiągnął system europejski.

2.1. Gwarancje wolnościowe w konwencjach europejskich

Typowo regionalny system ochrony praw człowieka, jaki kształtuje się w Europie na bazie *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych*

Wolności z 1950 r., obejmuje również ochronę wolności religijnej w zakresie edukacji szkolnej.

W art. 9 gwarancja prawa do wolności religijnej, jaka przysługuje „każdej osobie ludzkiej, została sformułowana identycznie jak w wyżej wymienionych konwencjach międzynarodowych o zasięgu uniwersalnym”. Związek między prawem człowieka do wolności religijnej a prawem do edukacji został uszczegółowiony w *Pierwszym protokole dodatkowym do Konwencji Europejskiej* z 1952 r.

W art. 2 tegoż *Protokołu* zostało powiedziane: „Nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia tego nauczania i wychowania zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi”. Powyższe gwarancje obejmują zatem: prawo każdego dziecka do otrzymania wychowania i nauczania, którego adresatami są rodzice i państwo. Rodzice mają prawo pierwotne w stosunku do państwa. Państwa są więc zobowiązane do respektowania prawa rodziców do wychowania i nauczania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem.

Problem poszanowania tego prawa w ramach edukacji szkolnej stał się przedmiotem wyjaśnień ze strony Komisji Praw Człowieka i Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. Komisja ta uznała, że rodzice mają prawo do zobowiązania państwa, by w nauczaniu i wychowywaniu przez nie prowadzonym uwzględnione było nauczanie religijne. Trybunał Praw Człowieka natomiast podkreślił, że cytowany wyżej przepis art. 2 protokołu 1. nie zezwala na to, aby czynić różnicę między nauczaniem religii i nauczaniem innych przedmiotów edukacji szkolnej. Różnica polega na tym, że nauczanie religii ma być dostosowane do przekonania rodziców. Komisja uznała, że z przepisu art. 2 można wywieść zobowiązanie państwa do wprowadzenia religii do programu nauczania i wychowania szkolnego także w szkołach publicznych; nie wynika z niego natomiast zakaz organizowania religii poza tymi szkołami, jeśli byłaby taka wola rodziców⁵.

Swoją wolę realizacji tych gwarancji państwa europejskie potwierdziły w *Deklaracji Podstawowych Praw i Wolności*, uchwalonej przez Parlament Europejski 12 IV 1989 r. Art. 4 tej *Deklaracji* postanawia, że: „Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii” a art. 5 ust. 1 gwarantuje, że „Każda osoba ma prawo do wolności ekspresji”. Prawo to obejmuje wolność poglądów oraz wolność otrzymywania i komunikowania informacji idei, w szczególności filozoficznych, politycznych i religijnych. Art. 16: „Zapewnia się

⁵ A. G r z e ś k o w i a k. *Religia w szkole a prawa człowieka* W: *Nauczanie religii w szkole w państwie demokratycznym*. Pod red. J. Krukowskiego. Lublin 1991 s. 41-52.

prawo rodziców do kształtowania edukacji zgodnie z ich przekonaniami religijnymi i filozoficznymi”.

2.2. Amerykańska Konwencja Praw Człowieka podpisana w San José 22 XI 1969 r.

Konwencja ta w art. 12. gwarantuje każdemu prawo do wolności sumienia i religii. W ust. 4. tegoż artykułu zagwarantowane zostało: rodzicom i opiekunom, w zależności od sytuacji, prawo do zapewnienia swym dzieciom lub podopiecznym wychowania religijnego i moralnego, które jest zgodne z ich własnymi przekonaniami. Brak jest uszczegółowienia, w jaki sposób prawo to ma być realizowane w ramach edukacji szkolnej.

2.3. Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów uchwalona w Nairobi 26 VI 1981 r.

Państwa-strony tej konwencji zobowiązały się do realizacji praw i wolności człowieka, zawartych w deklaracjach, konwencjach i innych dokumentach przyjętych przez ONZ. Potwierdziły one swoją wolę poszanowania praw człowieka, a wśród nich wolności sumienia, wyznania oraz wolnego praktykowania religii. W art. 18 państwa te zobowiązują się ogólnie do wspomagania rodziny, która jest strażnikiem moralności i tradycyjnych wartości uznanych przez społeczeństwo. Ale brak jest uszczegółowienia prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniami w ramach edukacji szkolnej.

III. MODELE OCHRONY PRAW RODZICÓW W SYSTEMACH PRAWNYCH WSPÓŁCZESNYCH PAŃSTW

Scharakteryzowane wyżej standardy międzynarodowe z natury swej stanowią ogólne ramy, których uszczegółowienie dokonuje się na poziomie krajowym⁶. Każde państwo określa szczegółowe formy i tryb realizacji tych standardów dostosowując je do tradycji narodowych, bądź też aktualnych uwarunkowań społeczno-politycznych. Szczegółowe regulacje, jakie występują w systemach prawnych poszczególnych państw, są zróżnicowane. Niemożliwe jest przedstawienie ich w sposób wyczerpujący. Analiza podstawowych źródeł prawa wewnętrznego tych państw pozwala wyróżnić następujące modele poszanowania

⁶ H. S u c h o c k a. *Nauczanie religii w szkole w świetle konstytucji i ustawodawstwa wybranych państw europejskich* s. 85-100 zwł. s. 87.

wolności religijnej lub jej pogwałcenia w ramach edukacji szkolnej: 1. w państwach demokratycznych, laickich, neutralnych w sensie negatywnym, 2. w państwach komunistycznych, 3. w państwach demokratycznych, neutralnych w sensie pozytywnym, 4. w państwach Trzeciego Świata – z kręgów kultur pozaeuropejskich.

1. W państwach laickich neutralnych w sensie negatywnym

1.1. Model amerykański

W Stanach Zjednoczonych Ameryki ukształtował się oryginalny model państwa świeckiego, uwarunkowany zjawiskiem wielkiego pluralizmu wyznaniowego i kulturowego. Jest to sądowa interpretacja Pierwszej Poprawki do Konstytucji z 1791 r. W odniesieniu do edukacji szkolnej model ten obejmuje dwie zasady: 1. nakaz poszanowania prawa rodziców do posyłania dzieci do szkół prywatnych, prowadzonych przez instytucje kościelne; 2. zakaz nauczania religii w szkołach publicznych.

Kościół w Stanach Zjednoczonych mają swobodę prowadzenia szkół wszystkich szczebli – od elementarnych do uniwersyteckich – w ramach aplikacji konstytucyjnej swobody praktyk religijnych⁷. Jednak ze względu na zasadę rozdziału Kościoła od państwa, prawo amerykańskie zabrania subsydiowania tych szkół z funduszy publicznych, uzasadniając to zasadą neutralności państwa wobec religii, rozumianą jako zakaz popierania jednej religii lub wszystkich. Zakaz ten jednak pojmowany jest dość elastycznie. Z biegiem czasu zakaz ten rozciągnięto na wiele wyjątkowych sytuacji, w których państwo może udzielać subsydiów szkołom prowadzonym przez instytucje kościelne pod warunkiem, że główny cel tych subsydiów jest świecki. Do takich wyjątków należy: pokrywanie kosztów podręczników szkolnych dla szkół wyznaniowych z funduszy publicznych; zwrot kosztów przejazdu uczniów autobusem do szkół wyznaniowych tak samo jak do szkół publicznych; obniżanie rodzicom stopy podatkowej ze względu na wydatki związane z uczęszczaniem dzieci do szkół prowadzonych przez instytucje kościelne⁸.

W ostatnich dziesięciokach lat nastąpił rozwój szkolnictwa publicznego zwłaszcza na szczeblu elementarnym i średnim. W związku z tym pojawiły się inicjatywy podejmowane w celu poszanowania wolności praktyk religijnych,

⁷ Por. Orzeczenie Sądu Najwyższego w sprawie *Pierce v. Society Sisters* (1925): 268 U.S. s. 510.

⁸ L. F. M a n n i n g. *The Law of Church-State Relations*. St. Paul. Minn. 1981 passim.

wprowadzenia do tych szkół nauczania religii i modlitwy uczniów. Jednakże Sąd Najwyższy USA dotychczas orzekał przeciw nauczaniu religii, odmawianiu modlitwy, a nawet wprowadzaniu minuty milczenia, mimo zachowania dobrowolności uczestniczenia w nich przez uczniów. Zmianę w tak rygorystycznej polityce Sądu Najwyższego stanowią najnowsze orzeczenia, które zezwalają studentom uniwersytetów, a także uczniom szkół średnich zakładać na terenie szkół stowarzyszenia publiczne, mające cele religijne, i odbywać zebrania – podczas których odbywają się akty kultu religijnego, czytanie Biblii i dyskusje na tematy religijne – w pomieszczeniach szkolnych. Takie stanowisko Sąd Najwyższy motywuje poszanowaniem wolności słowa i stowarzyszania się, chronionej przez Pierwszą Poprawkę do Konstytucji⁹.

2.1. Model francuski.

Model państwa laickiego, jaki powstał we Francji pod koniec XVIII w., na założeniach ideologii skrajnie liberalnej, wyróżnia się sekularyzacją, czyli polityką zmierzającą do wykorzenienia wartości religijnych, a zwłaszcza chrześcijańskich, z życia publicznego. Jakkolwiek na początku XIX w. polityka ta została wyhamowana przez Konkordat napoleoński, to jednak na przełomie XIX i XX w. została wznowiona. Ustawa o rozdziale Kościoła od państwa z 1905 r. potwierdzała sekularyzację szkół publicznych.

We Francji istnieje dualizm w systemie edukacji. Obok szkół publicznych istnieją szkoły wolne (*l'ecole libre*), czyli prywatne, spośród których większość stanowią szkoły prowadzone przez instytucje kościelne. Program edukacji w tych szkołach odpowiada przekonaniom rodziców. Szkoły te korzystają z funduszy państwowych na równi ze szkołami państwowymi. W ostatnich latach, w okresie rządów prezydenta Mitterranda, zostały one poddane pod ściślejszą kontrolę władz państwowych¹⁰.

Nauczanie religii w szkołach publicznych we Francji w zasadzie jest zabronione. W drodze wyjątku prawo francuskie zezwala, na specjalne życzenie rodziców, na nauczanie religii w budynkach szkolnych tylko dzieci w wieku od 6 do 13 lat poza programem edukacji szkolnej, a od 1982 r. na jeden dzień w

⁹ Por. Orzeczenia Sądu Najwyższego: *Widmar v. Vincent* (1981): 454 U.S. s. 263; *Board of Education of Westside Community Schools v. Morgens* (1990). Por. L. G. M o r g e n - s t e i n. *Board of Education of Westside Community Schools v. Morgens. Three R.S. + Religion = Morgens.* „The American University Law Review” 41:1990 s. 234-237.

¹⁰ R. T e x i e r. *L'enseignement prive francais, expression d'une liberte fondamentale.* „Persona y Derecho” 6:1979 s. 351-381 zwł. s. 355-360; M. Z i m m e r m a n n. *Pouvoir et Liberte. Cles pour une lecture des rapports Egise-Etat de Bonaparte a Mitterrand.* Strasbourg 1981.

tygodniu wolny od nauki w szkole celem umożliwienia uczniom szkół podstawowych i średnich uczestniczenia w lekcjach religii organizowanych przez Kościół poza budynkiem szkolnym¹¹.

Spośród państw zachodnio-europejskich jedynie Portugalia przyjęła koncepcję szkoły laickiej neutralnej w sensie negatywnym. Konstytucja Portugalii z 1976 r., postanawia, że nauczanie religii może być prowadzone tylko wewnątrz poszczególnych kościołów (art. 41, 4).

2. W państwach totalitarnego komunizmu

W państwach totalitarnego komunizmu ukształtował się model szkoły świeckiej całkowicie odrębny zarówno od amerykańskiego, jak i francuskiego. Model ten powstał w Związku Radzieckim po rewolucji bolszewickiej (1917), a po II wojnie światowej narzucony został państwom Europy środkowo-wschodniej. Politykę tę wytyczył dekret Komisarzy Ludowych z 23 stycznia 1918 r. o oddzieleniu Kościoła od państwa i szkoły od Kościoła¹². W państwach tych nastąpiła monopolizacja całego systemu edukacji szkolnej, czyli upaństwowienie szkół prywatnych i narzucenie całej edukacji ideologii marksistowskiej. Stopień eliminacji religii z edukacji szkolnej w poszczególnych państwach komunistycznych był zróżnicowany:

a) W takich państwach, jak Czechosłowacja, Węgry, niektóre regiony Jugosławii, była tolerancja kontrolowana. Nauka religii pozostawiona była w szkołach publicznych, ale poddano ją tak rygorystycznej kontroli ze strony administracji państwowej, iż faktycznie stała się bezskuteczna.

b) W większości krajów komunistycznych nastąpiło całkowite wyeliminowanie nauczania religii ze szkół, mimo ich silnych więzów kulturowych z religią chrześcijańską. Różnice, jakie wystąpiły w polityce tych państw, polegały na tym, że:

– w państwach silnie związanych z kulturą zachodnią nauczanie religii było dozwolone w „punktach katechetycznych”, czyli pomieszczeniach kościelnych lub domach prywatnych (Polska, Niemiecka Republika Demokratyczna, Jugosławia).

– w państwach związanych bardziej z kulturą wschodnią nauczanie religii dzieci i młodzieży zostało całkowicie zabronione (Związek Radziecki, Bułgaria,

¹¹ J. M. L e m o y n e d e F o r g e s. *Laïcité et liberté religieuse en France*. W: *La liberté religieuse dans le monde. Analyse doctrinale et politique*. Praca zbiorowa pod red. J. B. d'Onorio. Campin 1991 s. 154-157.

¹² G. C o d e v i l l a. *Stato e Chiesa nell'Unione Sovietica*. Milano 1972 s. 221-244; K r u k o w s k i. *Kościół i państwo* s. 66-69, 198, 204-205, 208-210.

Rumunia, Albania). Najsurowszy zakaz nauczania religii (pod karą śmierci) był w Albanii. Było to państwo formalnie ateistyczne.

We wszystkich państwach komunistycznych polityka władz partyjno-państwowych zmierzała do wychowania młodego pokolenia w duchu ideologii ateistycznej bez względu na to, czy było to zgodne z przekonaniami i wolą rodziców. Polityka edukacyjna tych państw stała w jaskrawej sprzeczności ze standardem międzynarodowym, mimo że do jego przestrzegania zobowiązały się przez ratyfikację konwencji międzynarodowych dotyczących poszanowania praw człowieka. Były to *sui generis* państwa wyznaniowe, w których miejsce religii zajmowała ideologia ateistyczna.

3. W państwach demokratycznych neutralnych w sensie pozytywnym

Prawie wszystkie europejskie państwa demokratyczne gwarantują edukację religijną w ramach edukacji szkolnej ze względu na dwie racje, a mianowicie: religia chrześcijańska stanowi trwałe dziedzictwo kultury europejskiej; poszanowanie praw rodziców do religijnego i moralnego wychowania swoich dzieci, jako jednego z podstawowych praw człowieka w zakresie wolności religijnej.

Wspólnym elementem edukacji europejskiej jest dualizm, czyli możliwość istnienia szkół prywatnych, prowadzonych po większej części przez instytucje kościelne, obok szkół publicznych. Edukacja w szkołach prywatnych jest oparta na programie wspólnym dla całego szkolnictwa danego kraju, a jednocześnie respektowane są zasady konfesyjności. Są to szkoły katolickie, protestanckie, prawosławne, żydowskie itp. Wychowanie w tych szkołach jest inspirowane przez wartości religijne poszczególnych wyznań. Szkoły te korzystają z dotacji publicznych.

Szkolnictwo publiczne w państwach Europy Zachodniej (z wyjątkiem wyżej wymienionej Francji i Portugalii) jest neutralne w sensie pozytywnym. Państwa te uznają bowiem pozytywne wartości, jakie daje edukacja religijna w szkołach publicznych. Religia w tych szkołach jest zwyczajnym przedmiotem nauczania. Jednocześnie w celu uwzględnienia zjawiska pluralizmu religijnego i światopoglądowego uczniów i zabezpieczenia przed dyskryminacją jest zagwarantowana im dobrowolność uczestniczenia w lekcjach religii. Uczestniczenie to jest uzależnione od złożenia oświadczenia przez rodziców lub samych uczniów po osiągnięciu przez nich określonego wieku, co do tego, czy chcą uczestniczyć w nauczaniu religii organizowanym przez szkołę we współpracy z określonym Kościołem, do którego oni należą. W zależności od tego, jakie jest to oświadczenie, tzn. negatywne czy pozytywne, wyróżnia się dwa systemy nauczania religii w szkołach publicznych: obligatoryjny i fakultatywny.

S y s t e m o b l i g a t o r y j n y nauczania religii jest stosunkowo wcześniejszy. Wprowadzony został najpierw w państwach wyznaniowych, jak: Norwegia, Szwecja, Dania, Finlandia, Grecja, Cypr, które zagwarantowały wszystkim wolność religijną. Następnie wprowadzony został również w państwach laickich neutralnych wobec religii w sensie pozytywnym, jak: Niemcy, Austria, Szwajcaria, Belgia.

Na przykład: *Konstytucja Belgii* z 1831 r. w art. 17, w znowelizowanej wersji z 1988 r., postanawia, że: wszyscy uczniowie mają zagwarantowane prawo do pobierania edukacji moralnej i religijnej; edukacja ta ma być zapewniona zarówno w szkołach wyznaniowych, jak i w szkołach publicznych. Zostało wyraźnie powiedziane, że „szkoły organizowane przez władze publiczne zapewniają [...] wybór pomiędzy nauczaniem jednej z uznanych religii (*religions reconnues*) a moralnością niewyznaniową”. Formacja moralna i religijna jest więc integralnym elementem edukacji szkolnej. Ta generalna zasada nie wyklucza uzyskania zwolnień indywidualnych w stosunku do uczniów, którzy praktykują religię nieuznaną, np. świadków Jehowy¹³.

Wyraźne przepisy dotyczące nauczania religii zawarte są w Konstytucji Republiki Federalnej Niemiec z 1949 r., która zachowuje w mocy przepisy wyznaniowe Konstytucji Weimarskiej z 1919 r. (art. 3 i 7). Podobne zasady prawne obowiązują w Austrii¹⁴.

Nauczanie religii w tych państwach traktowane jest jako zwyczajny przedmiot edukacji szkolnej, czyli traktowany na równi z innymi, a więc umieszczony w normalnym planie lekcyjnym. Wynikają z tego następujące konsekwencje:

- a) obowiązek administracji szkolnej ułożenia takiego planu zajęć, w którym miejsce religii jest takie samo jak każdego innego przedmiotu;
- b) obowiązek stawiania ocen z nauki religii i wpisywania ich na świadectwie szkolnym;
- c) równość praw nauczycieli religii z nauczycielami innych przedmiotów, co wyraża się m.in. w obowiązku uczestniczenia w radach pedagogicznych;
- d) prawo do wynagrodzenia nauczycieli religii z funduszy publicznych;
- e) współpraca między szkołą a Kościołem przy układaniu programu lekcji religii pod względem treści, np. ustalanie podręczników.

W ostatnich latach w państwach, w których nauka religii jest obligatoryjna, w celu zagwarantowania wolności sumienia i wyznania wprowadzane są modyfikacje, mające na celu możliwość zwolnienia z lekcji religii uczniów bez-

¹³ F. D e l p e r e e. *Ecole et religion en Belgique*. „Revue française de droit administratif” 1977 nr 7(1) s. 64 n.; S u c h o c k a, jw. s. 90-91.

¹⁴ H. S c h w e n d e n w e i n. *Religion in der Schule. Rechtsgrundlagen*. Graz 1980 s. 17-278.

wyznaniowych i stworzenie dla uczniów bezwyznaniowych przedmiotu równorzędnego o charakterze religijnie neutralnym. Zazwyczaj jest to etyka lub historia religii itp. Dla uczniów nie uczęszczających na lekcje religii wprowadzony jest obowiązek uczestniczenia w lekcjach przedmiotów zastępczych. Z uwagi na to, że w systemie obligatoryjnym nauczanie religii jest przedmiotem równorzędnym z innymi przedmiotami, taki sam charakter musi mieć przedmiot zastępczy. Modyfikacją jest również obowiązek zapewnienia w szkole lekcji religii dla uczniów wszystkich wyznań, o ile znajdzie się ich odpowiednia liczba określona przez ustawodawstwo wewnętrzne, np. ustawa Dolnej Saksonii z 1982 r. stawia wymóg organizowania lekcji religii dla grupy liczącej powyżej 12 osób jakiegokolwiek wyznania¹⁵.

System obligatoryjny nauczania religii zagwarantowany jest także w państwach Ameryki Środkowej i Południowej, z wyjątkiem Meksyku i Kuby.

System fakultatywny nauczania religii w szkołach publicznych został wprowadzany w celu zagwarantowania wolności religijnej w możliwie maksymalnym stopniu. Taki system obowiązuje w demokratycznych państwach europejskich neutralnych wobec religii w sensie pozytywnym. Są to takie państwa, jak: Holandia, Hiszpania, Włochy, Irlandia¹⁶.

Zmiany ustrojowe, jakie nastąpiły w Hiszpanii w okresie przechodzenia od totalitaryzmu do demokracji, objęły również zmiany systemu nauczania religii w szkołach publicznych. W miejsce obligatoryjnego systemu nauczania religii wprowadzony został fakultatywny. Konstytucja z 1978 r. ogólnie gwarantuje rodzicom prawo do moralnego i religijnego wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem, nie wskazując bliżej form tego nauczania. Zagadnienie to uregulowane zostało w konwencjach ze Stolicą Apostolską, a przede wszystkim w ustawie organicznej o wolności religijnej z 1980 r. oraz ustawie organicznej o edukacji z 1983 r. Państwo, biorąc pod uwagę przekonania religijne społeczeństwa, zagwarantowało Kościołom prawo do nauczania religii w szkołach publicznych wszystkich stopni z wyjątkiem uniwersyteckiego. W ustawie organicznej o edukacji postanowiono, że nauka religii ma odbywać się w przedszkolach (przedstawienie podstawowych zasad religijnych i moralnych), w szkołach podstawowych (podstawy kultury religijnej oraz etyki i moralności) oraz w szkołach licealnych (nauka religii lub nauka etyki i moralności 2 godz. ty-

¹⁵ Suchocka, jw. s. 92-96.

¹⁶ J. M. González del Valle. *Libertad d'enseñanza en materia religiosa y su plasmación legal*. „Persona y Derecho” 6:1979 s. 427-445 zwł. 438-445; F. Pajér. *L'insegnamento della religione negli stati europei*. W: *L'annuncio cristiano nella società europea contemporanea*. Città del Vaticano 1987 s. 165-169; G. Feliciani. *L'insegnamento della religione nel sistema concordatario*. Tamże s. 125-140; G. Dalla Torre. *Il primato della coscienza. Laicità e libertà nell'esperienza giuridica contemporanea*. Roma 1992 s. 255-260.

godniowo). Nadto nauka religii może być prowadzona jako przedmiot dowolny na kursach przeduniwersyteckich (1 godz. tygodniowo).

We Włoszech zmiana systemu obligatoryjnego na fakultatywny nastąpiła na mocy umowy ze Stolicą Apostolską z 1984 r., dokonującej nowelizacji konkordatu z 1929 r. Znamienne jest następujące postanowienie konkordatu: „Republika Włoska, uznając wartość kultury religijnej [...], zapewnić będzie nauczanie religii katolickiej we wszelkiego rodzaju i stopnia publicznych szkołach nieuniwersyteckich” (art. 9, 2). Na mocy tej umowy nauczanie religii jest zagwarantowane we wszystkich szkołach publicznych (przedszkola, szkoły podstawowe, średnie, pomaturalne nieuniwersyteckie). Jednakże w celu poszanowania wolności religijnej oraz odpowiedzialności wychowawczej rodziców zagwarantowano każdemu prawo wyboru korzystania lub niekorzystania z tego nauczania. Wybór ten ma być dokonany przez złożenie oświadczenia przez rodziców lub opiekunów albo przez samych uczniów, którzy ukończyli 13 rok życia.

System fakultatywny wprowadzony został również w państwach Europy środkowo-wschodniej, które przechodzą transformacje ustrojowe od komunizmu do demokracji, jak: Węgry, Polska, Litwa, Łotwa, Estonia, Ukraina.

W Polsce powrót nauki religii do szkół publicznych nastąpił najpierw w drodze instrukcji Ministerstwa Edukacji Narodowej z 1990 r., a następnie na mocy ustawy z 7 IX 1991 r. o systemie oświaty oraz rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 14 IV 1992 r. w sprawie warunków i sposobów nauczania religii w szkołach publicznych¹⁷. We wstępie do powyższej ustawy zostało powiedziane: „Nauczanie i wychowanie respektując chrześcijański system wartości za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki”. Art. 12 tej ustawy postanawia: „Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci, szkoły publiczne podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, szkoły publiczne ponadpodstawowe – na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie”. Na mocy rozporządzenia wprowadzone zostało nauczanie etyki, jako przedmiotu alternatywnego wobec religii, również jako przedmiotu fakultatywnego. Możliwość pobierania nauki religii w szkołach publicznych zagwarantowana została nie tylko katolikom, ale na zasadzie równości także wyznawcom innych religii. Powyższe gwarancje zostały potwierdzone w art. 12 Konkordatu między Stolicą Apostolską i Polską podpisanego 28 VII 1993 r.

W państwach, w których został wprowadzony fakultatywny system nauczania religii w szkołach publicznych, obowiązuje zasada konfesyjności. Wyjątek od tej zasady stanowi Wielka Brytania, w której po raz pierwszy dla rozwiązania

¹⁷ E. M a j c h e r. *Wokół nauki religii w polskiej szkole*. Warszawa 1992; K r u k o w s k i, jw. s. 236-242.

zjawiska pluralizmu wyznaniowego wprowadzono nauczanie religii z pominięciem konfesyjności. Jeszcze w 1870 r. na mocy ustawy o szkołach elementarnych, a następnie w 1902 r. na mocy ustawy o edukacji wprowadzono do szkół publicznych nauczanie religii, które było pozbawione jakiegokolwiek odniesienia do katechizmu lub formuł właściwych dla określonego wyznania religijnego. Na mocy ustawy o edukacji z 1944 r. wprowadzono do programu nauczania szkolnego *agreed syllabus*, który zawiera fundamentalne zasady Starego i Nowego Testamentu, a także pewne elementy religii i wierzeń niechrześcijańskich. Jednak uczniowie nie muszą uczęszczać na lekcje takiej religii bezwyznaniowej; mogą oni chodzić na lekcje religii wyznaniowej, które są prowadzone w specjalnych szkołach utworzonych tylko w tym celu¹⁸. Doświadczenie wykazuje, że nauczanie religii niekonfesyjnej prowadzi do indyferentyzmu.

Proces stopniowego wprowadzania gwarancji wolnościowych do prawa wewnętrznego, jaki dokonuje się w państwach Europy wschodniej, które w ostatnim czasie powstały w wyniku rozpadu Związku Radzieckiego, obejmuje również poszanowanie prawa rodziców do edukacji religijnej swoich dzieci. Pierwszym tego przejawem była ustawa z 1 X 1990 r. o wolności religijnej, uchwalona jeszcze przez władze komunistyczne, gwarantująca rodzicom prawo do wychowania swoich dzieci, zgodnie ze swoimi przekonaniem religijnymi (art. 3). Jednak nie wprowadzono gwarancji nauczania religii w szkołach publicznych, mimo wysunięcia takiego postulatu przez przedstawicieli Kościoła prawosławnego. Natomiast takie możliwości otwiera podobna ustawa z kwietnia 1991 r., uchwalona przez parlament Ukrainy, gwarantująca rodzicom prawo nauczania religii w domach rodzinnych i poza domem.

4. W państwach afrykańskich i azjatyckich – z kręgów kultur niechrześcijańskich.

W krajach Trzeciego Świata prawna regulacja nauczania religii w szkołach jest bardzo zróżnicowana.

W państwach arabskich i afrykańskich, które traktują religię mahometańską jako oficjalną (Somalia, Mauretania, Komory, Sudan, Arabia Saudyjska), w szkołach publicznych wprowadzono bezwzględny obowiązek nauczania religii mahometańskiej dla wszystkich uczniów, a więc bez względu na przekonania religijne rodziców. Jedynie w Syrii, Egipcie i Iraku w programie szkół publicznych jest obowiązkowe nauczanie religii mahometańskiej i chrześcijańskiej, ale bez porozumienia z władzami Kościołów chrześcijańskich. Jednocześnie Kościoły chrześcijańskie prowadzą, w mniej lub bardziej ograniczonym zakresie, pry-

¹⁸ G o n z a l e s d e l V a l l e, jw. s. 439.

watne szkoły wyznaniowe (otwarte zarówno dla chrześcijan jak i niechrześcijan). Najbardziej nietolerancyjna jest Arabia Saudyjska, gdzie nauczanie religii innej niż mahometańska jest zabronione¹⁹.

W państwach afrykańskich, które przyjęły model państwa laickiego na wzór Francji (Sierra Leone, Mali), nauka religii w szkołach publicznych jest wykluczona. W państwach, które w okresie kolonialnym były pod panowaniem Wielkiej Brytanii, jak Zambia, wprowadzono do szkół nauczanie religii niekonfesyjnej. Natomiast w państwach afrykańskich i azjatyckich, w których wprowadzono ustrój komunistyczny (Chiny, Kongo, Benin, Angola, Mozambik), narzucono szkołom ideologię ateistyczną²⁰.

Należy zauważyć, iż ustawodawstwo prawie wszystkich państw współczesnych pozostaje pod wpływem standardów międzynarodowych dotyczących poszanowania podstawowych praw człowieka. Nowo powstałe państwa postkolonialne wprowadzają do swoich konstytucji gwarancje praw wolnościowych, a wśród nich prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami religijnymi i tradycjami kulturowymi. Jednakże nie gwarantują one poszanowania praw rodziców do wychowania swych dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniami w szkołach publicznych. Europejski system nauczania religii w szkole w formie fakultatywnej, który gwarantuje równość praw wyznawców wszystkich religii, jest tam sprawą odległej przyszłości.

III. STANOWISKO KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W SPRAWIE EDUKACJI RELIGIJNEJ W SYSTEMIE EDUKACJI SZKOLNEJ

Współczesne stanowisko Kościoła katolickiego w sprawie poszanowania wolności religijnej w ramach edukacji szkolnej, zawarte jest w dokumentach Soboru Watykańskiego II i papieżów posoborowych. Formalizacja tych przesłanek znajduje się w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. Założenia te mają uzasadnienie aksjologiczne, które jest zbieżne z tym, jakie występuje w konwencjach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka. Oryginalnym elementem w stanowisku Kościoła jest uznanie służebnej roli wszystkich instytucji społecznych, a zwłaszcza państwa, Kościoła i szkoły w procesie edukacji młodego pokolenia.

¹⁹ B o r r m a n s. *La liberte religieuse dans les pays d'Islam. La liberte religieuse dans le monde* s. 255-270.

²⁰ R o y. *La liberte religieuse en Afrique noir* s. 271-283.

1. Prawa osoby ludzkiej

Zgodnie z powszechnym przekonaniem ludzi wierzących i niewierzących, Kościół na Soborze Watykańskim II uznał, że najwyższą wartością na ziemi jest człowiek wyposażony w godność osobową i prawa wynikające z tej godności. W kontekście interesującej nas problematyki istotne znaczenie mają dwa podstawowe prawa człowieka: prawo do wychowania i prawo do wolności religijnej.

1.1. Prawo do wychowania

Sobór Watykański II stwierdził, że: „Wszyscy ludzie, jakiegokolwiek rasy i wieku, mają jako cieszący się godnością ludzką nienaruszalne prawo do wychowania, odpowiadające ich własnemu celowi, i dostosowanemu do właściwości wrodzonych, różnicy płci i ojczyznej tradycji” (*Gravissimum educationis* nr 1).

Wszystkim chrześcijanom zaś powinno być zagwarantowane prawo do wychowania chrześcijańskiego (kan. 217 KPK z 1983 r.). Wychowanie to zmierza ku temu aby zapewnić wychowankowi pełny rozwój jego osobowości w wymiarze naturalnym i nadprzyrodzonym (*Gravissimum educationis* nr 2).

1.2. Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniami religijnymi

Prawo do wolności religijnej jest wielowarstwowe. Jego podmiotem są jednostki i grupy ludzkie, spośród których pierwszą jest rodzina. Sobór Watykański II stanął na stanowisku, że każda osoba ludzka ma prawo do wolności religijnej (*Dignitatis humane* nr 1). Prawo to ma fundament w samej naturze osoby ludzkiej, czyli że jest to prawo naturalne przysługujące wszystkim ludziom, a każda władza społeczna powinna je uznać i chronić (tamże nr 2). Wolność religijna jest to jednocześnie obowiązek i uprawnienie do poszukiwania prawdy religijnej, jak również do jej przyjęcia i trwania przy niej. Polega ona także na manifestowaniu swoich przekonań w życiu prywatnym i publicznym. Integralnym elementem tej wolności jest prawo do nauczania religii, a zwłaszcza prawo rodziców do nauczania i wychowania religijnego swoich dzieci. „Rodzicom – głosi Sobór – przysługuje prawo do tego, aby według własnych swych poglądów religijnych rozstrzygali, jaki rodzaj nauczania religijnego ma być udzielany ich dzieciom” (tamże nr 5).

W zgodności z powyższą doktryną Soboru w kan. 793 Kodeksu Prawa Kanonicznego zostało promulgowane prawo, które jest jednocześnie obowiązkiem, rodziców do wychowania potomstwa. „Rodzice katolicy zaś mają obowiązek i prawo wyboru takich środków i instytucji, przy pomocy których – uwzględ-

niając miejscowe warunki – mogliby lepiej zadbać o katolickie wychowanie swoich dzieci”.

2. Pomocnicza rola państwa, Kościoła i szkoły

Wymienione wyżej prawa wolnościowe osoby ludzkiej, których uszczegółowieniem są prawa rodziców w zakresie wychowania swoich dzieci, są prawami absolutnymi. Po stronie wszystkich podmiotów życia społecznego istnieje korelatywny obowiązek poszanowania tych praw rodziców i udzielenia im odpowiedniej pomocy w ich realizacji (*Dignitatis humanae* nr 3; kan. 793 § 2 KPK z 1983; art. 5 *Karty Praw Rodziny*). Podmiotami tymi są przede wszystkim: państwo, szkoła i Kościół.

2.1. Zadania państwa

Zadania państwa w dziedzinie edukacji, wynikające z jego obowiązku organizowania tego, czego wymaga wspólne dobro doczesne, obejmują: ochronę obowiązków i praw rodziców oraz innych, którzy mają udział w wychowaniu, i dopomaganie im; przejmowanie wedle zasady pomocniczości wychowania w wypadku braku inicjatywy ze strony rodziców i innych społeczności, lecz z uwzględnieniem życzeń rodziców; ponadto zakładanie własnych szkół i instytucji, w miarę jak dobro wspólne tego wymaga (*Gravissimum educationis* nr 3).

Konsekwencją poszanowania przez państwo praw rodziców jest: 1. respektowanie prawa rodziców do zakładania własnych szkół lub do posyłania dzieci do szkół prywatnych, w których uczniowie otrzymają wychowanie odpowiadające życzeniom rodziców;

2. zagwarantowanie rodzicom, iż ich dzieci otrzymają wychowanie zgodne z ich przekonaniami religijnymi i moralnymi zarówno w szkołach prywatnych, jak i publicznych;

3. rozdzielanie zasiłków publicznych dla szkół prywatnych, aby rodzice zgodnie ze swym sumieniem w sposób rzeczywiście wolny mogli dokonać wyboru szkoły dla swych dzieci.

Sobór przypomina rodzicom ciążyący na nich obowiązek domagania się od władz państwowych, aby ich dzieci mogły otrzymać w szkole formację religijną harmonijnie z formacją świecką (*Gravissimum educationis* nr 7). Natomiast wyraża swoje uznanie dla władz i państw, „które uwzględniając pluralizm dzisiejszego społeczeństwa i szanując wolność religijną, pomagają rodzinom, aby wychowanie dzieci we wszystkich szkołach mogło się odbywać zgodnie z ich własnymi zasadami moralnymi i religijnymi tych rodzin” (tamże). Niewątpliwie jest to uznanie ze strony Kościoła dla tych państw, które gwarantują nauczanie

religii w szkołach publicznych. Negatywnie natomiast ocenia Sobór państwo, które „zmusza uczniów do uczęszczania na lekcje, które nie są zgodne z przekonaniami religijnymi rodziców, albo narzuca jedyny system wychowania, z którego całkowicie usunięta została formacja religijna” (tamże nr 5).

2.2. Zadania Kościoła

Edukacja młodego pokolenia należy do misji Kościoła w świecie, w realizacji której Kościół posługuje się odpowiednimi środkami, z których najważniejsze są dwa: katechizacja i szkoły katolickie. Znamienne jest, iż w dokumentach Kościoła używa się nazwy „katechizacja”, podczas gdy w prawie świeckim – „nauczanie religii”. Znaczy to, że z punktu widzenia Kościoła nauczanie religii w szkole nie może być pojmowane tylko jako przekazywanie wiedzy o religii, lub systematyczny wykład prawd wiary, ale jednocześnie ma służyć wychowaniu człowieka w systemie wartości chrześcijańskich²¹. Kan. 794 § 2 KPK przypomina duszpasterzom obowiązek świadczenia pomocy wiernym, aby mogli otrzymać wychowanie katolickie.

2.3. Zadania szkoły

Sobór Watykański II zwrócił uwagę na doniosłą rolę szkoły w procesie edukacji młodego pokolenia. Szkoła, na mocy swej misji, „kształtuje z wytrwałą troskliwością władze umysłowe, rozwija zdolność wydawania prawidłowych sądów, wprowadza w dziedzictwo kultury wytworzonej przez przeszłe pokolenia, kształci zmysł wartości, przygotowuje do życia zawodowego, sprzyja dyspozycjom do wzajemnego zrozumienia się, stwarza przyjazne współżycie wśród wychowanków różniących się charakterem i pochodzeniem” (*Gravissimum educationis* nr 5). Szkoła nie może więc być tylko przekaznikiem wiedzy, ale ma być c e n t r u m wysiłków wychowawczych rodziny, nauczycieli, różnego rodzaju organizacji rozwijających życie kulturalne, obywatelskie, religijne, państwowe i całej społeczności ludzkiej (tamże).

Wszystkie te instytucje, a zwłaszcza państwo, Kościół i szkoła, tym lepiej spełnią swoje zadania, im ściślej będą ze sobą współpracować. Współpraca ta powinna być odpowiednio uzgodniona.

²¹ Por. T. B e r t o n e. *La catechesi nel Codice di diritto canonico*. W: *L'annuncio cristiano nella società europea contemporanea* s. 43-52, zwł. s. 48.

PARENTS' RIGHTS TO RELIGIOUS AND MORAL UPBRINGING WITHIN
THE FRAMEWORKS OF SCHOOL EDUCATION

S u m m a r y

The subject-matter of the present consideration here is the protection of parents' rights to religious and moral upbringing of their children within the frameworks of school education. The paper has taken into account the axiological, legal and comparative aspects.

First the axiological reasons have been pinpointed. They are the following: dignity of the human person and human rights which result from it, i.e. 1) man's right to religious freedom which embraces his right to teaching religion and moral principles; 2) man's right to upbringing; 3) parents' and legal protectors right religious and moral upbringing of children according to their beliefs.

Then the paper discusses the protection of these rights in various legal systems, that is: 1) in international conventions dealing with the respect for man's rights of universal and regional scope with particular emphasis on the European Convention on internal Human Rights and Fundamental Freedoms; 2) in the home law of the modern states among which one has distinguished the following models: lay states neutral in the negative sense (American and French models), the states of totalitarian communism, and the democratic states neutral in the positive sense.

In view of a comparative analysis of these legal systems the author states that the protection of parents' rights to religious and moral upbringing of their children is an integral element of the European legal culture. This protection embraces the following: 1) parents' rights to choose private schools for their children in which education corresponds to their beliefs, and 2) parents' right to decide so that their children could have religious instruction at public schools. In relation to what kind of statement the parents have to make in view of this matter, one can distinguish two systems of religious instruction in public schools: a relative obligatory system and facultative system. The latter was also introduced in Poland in 1990.

Translated by Jan Kłos